

Kapitány Zsuzsa

Egyenlőtlenség, szegénység, mobilitás és stabilitás Magyarországon, 2003-5
T 046360

A kutatási eredmények összefoglalása

A négy éves kutatás tartalmi és módszertani eredményeinek korrekt összefoglalásához és az eredményeknek a kutatási szerződéssel való összevetéséhez először elengedhetetlenül szükséges a kutatás alapjául szolgáló adatbázis kiépítésének és jelenlegi állapotának részletes leírása. A kutatás alapvető módszertani célja az volt, hogy a KSH Háztartási Költségvetési Felvételének (HKF) adatbázisából kiindulva folyamatosan létrehozzuk a 2003-2005 időszakra vonatkozó újabb háztartási rotációs panel adatállományunkat, mely az előző OTKA kutatásaink során már előállított 1993-2002 időszakra vonatkozó panel adatállományok közvetlen folytatása lett volna. A kutatás ütemtervétől erősen lemaradva, de már 2007 elején birtokunkban volt a 2003-as és a 2004-es HKF adatbázis, így annak – a szerződésnek megfelelő – feldolgozása és „panelesítése”, a kutatáshoz szükséges mutatók (egyenlőtlenség, szegénység, mobilitás, immobilitás) kiszámítása, táblázatba rendezése, valamint a számított mutatók részletes elemzése a 2004-es évig maradéktalanul elkészült. Intenzív erőfeszítéseink ellenére máig sincs azonban birtokunkban a KSH HKF 2005-re vonatkozó adatbázisa, így az eredetileg tervezett 2003-2005-ös panelhullám elkészítése és elemzése a kutatás eredményei között nem szerepel. Ennek alapvető oka az, hogy 2005-ben a KSH összekapcsolta a HKF adatbázis kikérdezését az új EU-SILC háztartási adatbázis kikérdezésével és feldolgozásával.

Mivel a KSH HKF adatbázis publikálásában és elérhetőségében mutatkozó legalább két, de inkább három éves késést már a kutatás első évében érzékeltük, ezért kutatásunkat és a kutatáshoz szükséges adatbázis előállítását két fontos részre bontottuk:

1/ Az egyenlőtlenség és a szegénység változóinak dinamikus vizsgálatához nem az általunk elkészített rotációs panel adatbázist, hanem mindig az aktuálisan elérhető KSH HKF adatbázist használtuk fel. Az 1993-tól 2004-ig kiszámított jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségi és szegénységi változóink az MTA KTI nyilvános ADATBANK-jában is megtekinthetők és közvetlenül elérhetők. Ezek a változók – igényesen feldolgozott és nemzetközileg is standard formában – a KTI honlapján, a KTI kutatói által a munkaerő piacra, regionális adatokra, oktatásra, jövedelmi és kiadási viszonyokra vonatkozó indikátorok között szerepelnek. (Lásd <http://adatbank.mtakti.hu/finomelemzes>)

2/ A jövedelmi és kiadási mobilitás változóinak dinamikus vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges panel adatbázis a 2000-2002-es panel adatbázis lett, melyhez 2002-ben és 2003-ban már sikerült a KSH HKF kérdőívéhez kapcsolódó két kiegészítő kikérdezést is hozzákapcsolnunk. A 2002-ben és 2003-ban ismételt lekérdezett, a 2001 és a 2002-es évekre vonatkozó kiegészítő kérdőívek kérdései a háztartások jövedelmi és kiadási egyenlőtlenségeinek, szegénységének, abszolút és relatív mobilitásának szubjektív percepciójára, valamint a háztartások elégedettségével (szubjektív jóllétével) kapcsolatos változókra vonatkoztak.

Az ezredforduló tájékán – az átlagjövedelem több éven keresztül tartó növekedésének időszakában – elvileg volt esély arra, hogy a gazdasági növekedés beindulásával párhuzamosan a korábban hátrányos helyzetű háztartások egy része képessé váljon helyzete javítására, a múltban felhalmozott hátrány csökkentésére, ami együtt járhatott volna az egyenlőtlenségek csökkenésével is. Számításaink szerint a többféle lehetőség közül az egyenlőtlenségek stabilizálódása következett be. (Lásd erről *Molnár–Galla* [2007] könyvfejezetét a közlemények jegyzékében.) Annak ellenére, hogy az összes háztartási jövedelem kvintilisek szerint megoszlását vizsgálva az 5. és az 1. kvintilisek hányadosa 1997 és 2002 között csökkent, az ekvivalens jövedelmek megoszlását vizsgálva már ugyanez az arány kismértékben nőtt. Ennek oka az volt, hogy a vizsgált időperiódusban a relatíve szegények között drasztikusan nőtt a nagy létszámú háztartások száma, a többgyermekesek helyzete ebben az időszakban egyértelműen romlott. A jövedelmi egyenlőtlenségek dekompozícióját elemezve egyértelműen egyenlőtlenség növelő jövedelmi kategóriák a bérek, a tőkejövedelmek és – az ezredforduló után – a nyugdíjak kategóriája, míg a jövedelmi egyenlőtlenségek csökkenése irányában hatnak a munkanélküli és egyéb segélyek, a családtámogatások és az egyéb szociális juttatások.

Az elszegényedés jelenségének dinamikus vizsgálatakor (Lásd ismét *Molnár–Galla* [2007] könyvfejezetét.) a szegénységi küszöböt a medián jövedelem 40, 50, illetve 60 százalékában megadva azt tapasztaltuk, hogy a relatív szegénység 1993 és 1997 között nőtt, majd az ezredforduló környékén kicsit csökkenve stagnált. Az elszegényedés jelenségét a különböző társadalmi kategóriák esetében vizsgálva egyértelműen kimutatható, hogy a nyugdíjasok relatív helyzete a vizsgált időszakban végig jobb, mint az átlagé. Sokkal rosszabb az átlagnál a gyermekek helyzete, akik esetében a szegénységi arányok drasztikusan nőttek az időben, különösen azoknak a gyermekeknek az esetében, akiknek egyik szülője (ez általában az anya) gyermekgondozási segélyben részesült. Az elszegényedési folyamatok abszolút vesztesei azonban a munkanélküliek. Az egyéb társadalmi kategóriákat vizsgálva egyértelműen találhatók olyan kategóriák is, akiknek a

helyzete 1997 és 2002 között javult, vagy legalábbis nem romlott, ezek az aktívak és a nyugdíjasok. A gyermekszegénység jelenségét külön is elemezve azt tapasztaltuk, hogy az egyszülős gyermekek helyzete rosszabb az átlagnál, és erősen romlott 1997 és 2002 között. További figyelemre méltó jelenség az, hogy nem is az egyszülős, hanem az élettársi kapcsolatban élők gyermekeinek a helyzete a legrosszabb, aminek az a magyarázata, hogy a legszegényebbek a segélyek megtartása érdekében nem házasodnak össze.

Kutatási eredményeink szerint a kilencvenes évek második felére a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése megállt, és az egyenlőtlenségek stagnáló szintje időben csökkenő mobilitással párosult. Eredményeink azt is mutatják, hogy az ezredfordulóra a jövedelmi (kiadási, aktivitási, képzettségbeli) polarizáció erősödő relatív jövedelmi (kiadási, aktivitási, képzettségbeli) immobilitással járt együtt, és ezek az immobilitások egymást kölcsönösen erősítő hatásúak voltak. (Lásd erről *Kapitány–Molnár* [2004], *Molnár–Kapitány* [2006a, b] munkáit a közlemények jegyzékében.)

Különösen erős immobilitás mutatható ki a jövedelmi és kiadási skálák két végén, azaz a relatíve szegényebb háztartásoknak az ezredforduló környékén egyre kisebb esélyük volt arra, hogy helyzetükön javítsanak, a jövedelmi és kiadási skálák tetején elhelyezkedő háztartások viszont tartósan stabilizálni tudták pozícióikat. Magas szinten stabilizálódott a pénzügyi bizonytalanságban élő háztartások száma, a háztartások jelentős hányadának hozzá kellett szoknia a lehetséges, vagy már bekövetkezett anyagi és vagyoni státusbeli lesüllyedés, a relatív elszegényedés tényéhez. Az egyenlőtlenség és a mobilitás időben kialakuló kapcsolata azonban rögzíti, „befagyasztja” a vagyoni pozíciókat, ami rövidtávon lehetetlenné teszi a háztartások egy jelentős része számára, hogy jövedelmi és vagyoni pozícióikat javítani tudják. A jövedelmi pozíciók „befagyása” ráadásul növelheti azt a szubjektív percepciót, hogy a háztartások közötti egyenlőtlenségek nőnek, hiszen változatlan vagy csökkenő pozíciók mellett az egyenlőtlenségek kismértékű növekedése is eredményezheti az egyenlőtlenségek nagymértékű növekedésének érzetét. Az egyenlőtlenségek nagy mértékű növekedésének percepciója viszont erős hatást gyakorolhat a háztartások elégedettségére, szubjektív jóllétére.

Legújabb eredményeink szerint (Lásd erről *Molnár–Kapitány* [2006], [2007a] munkáit.) az elégedettséget (szubjektív jóllétet) meghatározó tényezők között igen fontos szerepet játszik a jövedelmi mobilitás. Az egyes emberek ugyanis a jövedelmi pozícióik változását (romlását vagy javulását) nem a saját jövedelmi szintjük, és nem is a jövedelmi szintekben mutatkozó különbségek, hanem a többi emberhez viszonyított relatív helyzetük időbeli változása alapján ítélik meg.

Kutatásunk utolsó szakaszában ezért elsősorban a relatív jövedelmi mobilitás objektív és szubjektív mutatóinak az elégedettségre gyakorolt hatását elemeztük, alapvetően a 2000-2002 közötti időszakban, amikor – az előző évektől eltérően – rendkívül magas volt a jövedelmi mobilitás a reáljövedelmek igen nagy növekedési üteme miatt. Elemzéseink azt igazolják, hogy Magyarországon, az ezredforduló utáni időszakban, a jövedelmükben felfelé mobil háztartások esetében a relatív jövedelmi pozíció emelkedése nem járt többletelégedettséggel. A javuló relatív helyzetű háztartások kevésbé voltak elégedettek, mint amit az elért jövedelmi szintjük indokolt volna. Magyarországon, 2002-ben, a már korábban is az adott jövedelmi szinten élők sokkal elégedettebbek voltak helyzetükkel, mint az újonnan felemelkedők.

Ez a helyzet elsősorban az objektív változók (jövedelem, kiadás, aktivitás, egészségi állapot) bizonytalansága miatt áll elő, ugyanis a növekvő jövedelműek nem számítanak a pozitív trendek folytatódására. A jövedelmi pozíciók növekedése ellenére bekövetkezett mérsékeltebb elégedettség elsősorban a versenyszférában dolgozókat és családtagjaikat jellemzi. Ezek az újonnan felemelkedők kevésbé bíznak abban, hogy a jövedelmi mobilitásuk tartós lesz az időben, az elért jövedelmi pozíciójukat is bizonytalannak, instabillnak érzik. Ugyanakkor azt is tapasztaltuk, hogy azok, akik negatív munkaerő piaci várakozásokkal rendelkeznek, valamint a marginális munkaerő-piaci helyzetben lévők – jövedelmüktől függetlenül – elégedetlenebbek, mint a többiek, és ez az elégedetlenség az érintettek más helyzetben lévő családtagjaira is áterjed. Ez a folyamatosan stressz állapotban élő kör együttesen a magyar népesség közel egyharmadát teszi ki.

A relatív jövedelem és a jövedelmi mobilitás trendjei tehát igen fontos változói az elégedettségnek, de legalább ilyen fontos a múltbeli mobilitás érzékelése és a jövőbeli mobilitással kapcsolatos várakozások is. Az emberek minél előnyösebben értékelik a saját jövedelmi mobilitásukat, annál elégedettebbek mind az anyagi helyzetükkel, mind általában az élettel. A felfelé mutató mobilitás észlelése, azaz a szubjektív mobilitás – az objektív mobilitással ellentétben – valóban többletelégedettség forrása. A gazdaságpolitika nyelvére lefordítva mindezt, két következtetést vonhatunk le: 1/ A munkaerő-piaci bizonytalanságok csökkentése nagyobb pozitív hatást gyakorol az emberek elégedettségére, mint a jövedelem emelése. 2/ Az egyszeri, nagymértékű, de időben nem folytatódó, nem garantált jövedelemnövekedés kisebb elégedettség-növekedéssel jár, mint a kisebb mértékű, a várakozásokat megerősítő jövedelememelkedés.

A jövedelmi mobilitás szubjektív érzékelése helyzetfüggő, különösen a biztonság és a stabilitás hiánya befolyásolja. Minél bizonytalanabb valaki – és ez a

bizonytalanság elsősorban a munkanélküliségtől való félelemben nyilvánul meg – annál inkább érzékeny az egyenlőtlenségek növekedésére, és annál inkább pártolja az egyenlőtlenségek csökkentését, az újraelosztást. (Lásd erről Molnár–Kapitány [2007b] cikkét a közlemények jegyzékében.). A munkaerő-piaci helyzet, a képzettség, a családszerkezet és elsősorban a jövedelmi mobilitás a legfontosabbak azok közül az objektív tényezők közül, melyek a jövedelem-újraelosztás iránti igényt meghatározzák. A munkanélküliek és a kvázi-munkanélküliek, az alacsony képzettségűek újraelosztás iránti igénye – jövedelmüktől függetlenül – magasabb az átlagnál, míg a vállalkozóké és a vezető beosztásúaké alacsonyabb. A tartósan lefelé irányuló jövedelmi mobilitás növeli az újraelosztás iránti igényt, a tartósan felfelé irányuló azonban egyáltalán nem csökkenti, sőt, növelheti is. Az egyenlőtlenségek növekedéséhez és az újraelosztáshoz való viszonyt nem annyira a tényleges anyagi helyzet, hanem az anyagi ranglétrán elfoglalt pozíció szubjektív megítélése befolyásolja. 2002-ben a magyar társadalom jelentős többsége ezen a ranglétrán a középnél lejjebb sorolta magát, ami az újraelosztás igen magas támogatottságának egyik magyarázata lehet. Gazdaságpolitikai következtetésünk ezért az, hogy az egyenlőtlenségek növekedésével szembeni ellenszenv és az újraelosztás iránti igény csökkentése elsősorban a jövedelmi és a munkaerő-piaci bizonytalanság csökkentésével és a képzettségi szint emelésével érhető el.